

I. AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSEI ÉS A KUTATÁS LEÍRÁSA

Az értekezés tárgya az ír nacionalizmus reprezentációja James Joyce *Ulysses* című regényének “Küklopsz” fejezetében. Kettős célkitűzése, hogy (1) felülvizsgálja a “Küklopsz”-kritika néhány ideológiai és poétikai közhelyét és (2) olyan – általam archeológikus olvasásmódnak nevezett – olvasási stratégiát ajánljon, amely a szöveg eddig nem vagy csak felületesen vizsgált elemeire koncentrálna megmutatja, hogy a nacionalizmus “Küklopsz”-beli reprezentációja a *Finnegan ébredése* reprezentációs politikájának előfutára.

Az értekezés abba a kritikai diszkurzusba igyekszik bekapcsolódni, amely az 1990-es években a posztkoloniális elmélet Joyce-kritikába történő bevezetése nyomán Joyce történelemhez és politikához, illetve szűkebb értelemben a brit imperializmushoz és az ír nacionalizmushoz fűződő viszonyának felülvizsgálatát célozza. Kizárólag a “Küklopsz”-ra koncentrálok, mivel a *Finnegan ébredése* előtti szövegek közül az *Ulysses* ezen fejezete foglalkozik a legnyilvánvalóbban, és az én olvasatomban a legkörmönfontabban is, az ír nacionalizmussal. Ennek ellenére, tudomásom szerint, eddig nem foglalkozott vele könyvterjedelmű tanulmány. Jóllehet a Joyce kritikában bekövetkezett posztkoloniális fordulat az elmúlt évtizedben már megkérdőjelezte azt a korábban szinte egyhangú reduktív kritikai véleményt, hogy e fejezetben Joyce a szatíra poétikai eszközén keresztül morálisan elveti az ír nacionalizmus jelenségét, az ír kulturális nacionalizmus diszkurzív kontextusa tovább finomítja és újradefiniálja a szöveg reprezentációs politikáját.

Az értekezés újszerűsége nem a koncepcionális keret kiválasztásában, hanem annak újszerű alkalmazásában áll. Az utóbbi évtizedben született posztkoloniális olvasatok gyakori mozzanata, hogy a fejezetet különböző diszkurzusok szemszögéből vizsgálják. Az értekezés általam is alkalmazott elméleti keretének – az ír kulturális nacionalizmusnak – relevanciáját szintén hangsúlyozták már (Andrew Gibson, Len Platt, David Lloyd). Elismerve ezen olvasatok eredményeit – kiváltképp azt, hogy a diszkurzív kontextus által nemcsak tematikai hanem formai jegyeket is megvilágítanak – és kreatívan építve rájuk, az értekezés két ponton kíván túlmutatni rajtuk. Egyrészt, ellentétben Gibsonnal és Plattel, akik az ír kulturális nacionalizmus egy manifesztációjának, a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján virágzó, Joyce szövegének közvetlen kulturális kontextusául szolgáló Ír Reneszánszsnak a fényében olvasták újra a fejezetet, a dolgozat hangsúlyozza, hogy “Küklopsz” *heterogén* elemekből építkezik, és így az ír kulturális nacionalista diszkurzus *különböző megjelenési formáival* folytat komplex szubverzív dialógust. Lloyd, aki az ír kulturális nacionalizmus

általános metafizikájának szemszögéből tárgyalta a fejezetet, nagyban hatott gondolkodásomra a szöveg textuális politikáját illetően, de amíg ő végig absztrakt síkon marad, holisztikus megállapításokat tesz, az értekezés az ír kulturális nacionalizmus metafizikai és diskurzív alapköveinek szemszögéből a szöveg *szoros* olvasatát adja.

Olvasatomban a „Küklopsz”-fejezet *heterogén ironikus ellendiszkurzusokkal átszőtt tér*, és átír számos olyan diszkurzív formációt, amelyben különböző kulturális nacionalista projektek két alapvető törekvése – egy homogén kollektív identitás létrehozása és a nemzet temporalitásának teleologikus fejlődésként való reprezentációja – nyilvánul meg, szubverzív módon alkalmazva ezen diszkurzív formációk disszeminációjának kulturális médiumait. Az első fejezetet kivéve, amely a „Küklopsz” általános, így eddig is sokat tárgyalt, formai jegyeit vizsgálja, a dolgozat egyes fejezetei a szöveg nem vagy csak felületesen vizsgált elemeire koncentrálnak, azokban tárnak fel tematikai és formai dinamizmusokat.

A bevezető röviden áttekinti a nacionalizmus „Küklopsz”-beli reprezentációjának eddigi kritikátörténetét, különösképpen az utóbbi évtized eredményeit. Az első fejezet megmutatja, hogy a „Küklopsz” számos komplex általános formai – szerkezeti és stílári – vonása ironikus ellendiszkurzív jelentőséget nyer a kulturális nacionalizmus organikus nemzetszemléletének fényében. A narrátor megtévesztő, a mimetikus ábrázolásmódot egyszerre megidéző és felbontó figurája ironikusan reflektál a mimézis konvencióin belül operáló kulturális nacionalizmus reprezentációs esztétikájára. A szöveg szerkezeti hasadásának, illetve parodisztikus megsokszorozódásának dinamikája egyrészt megidézi, de szembe is száll az antikoloniális nacionalizmus bináris struktúrában történő identitásformálásával, másrészt megkérdőjelezi az antikoloniális ír kulturális nacionalizmus abba vetett hitét, hogy az ír lelket hordozó ír nyelvű kultúra sértetlenül átültethető az angol nyelvbe. Az eddigi gyakorlattal ellentétben, a burjánzó nominális manipulációkat nem a homéroszi mítosz fényében, hanem nacionalista nevezési szokások ellenében tárgyalom. Mivel a „Küklopsz” általános formai jegyeivel már jelentős szakirodalom foglalkozott, a dolgozat ezen fejezetének fontos mozzanata az eddigi eredmények kritikai vizsgálata, minek során rámutatok arra, hogy a szöveg narratív komplexitása miatt szinte minden eddig ajánlott narratív modell felfeslik valahol.

A következő két fejezet valamelyest kiegészíti egymást, mivel mindkettőben egy-egy testes „Küklopsz”-beli névlista szolgáltatja az elemzés dinamikus fókuszát. A dolgozat második fejezete a leghosszabb „sok-sok ősi ír hős és hősnő” katalógusán keresztül vizsgálja a szöveg intervencióját a kulturális nacionalizmus alapköveként funkcionáló hőskultuszba.

Olvasatomban a gigantikus névhalmoz egyrészt a „Küklopsz”-ban csak „polgártárs”-nak titulált központi szereplő pszichográfjaként, másrészt olyan ironikus ellendiskurzív helyként funkcionál, amely kikezdi a polgártárs kijelentéseit és a mögöttük meghúzódó ír nacionalista retorika számos módozatát. Míg a lista a polgártárs hőskultuszának megfelelően bizonyos fokig dramatizálja az ír történelem hősi tablók sorozatává történő esztetizálását, a benne működő számos potenciális dinamizmus felforgatja e gyakorlatot: a felsorolás összekuszálja a kronológiát, és azt sugallja, hogy a történelmi tudás elkerülhetetlenül perspektivikus és retrospektív szemantifikáció útján születik. A katalógusban számos más dinamizmust felszínre hoz (vagy teremt) a nacionalista történelemszemlélet több más olyan vonása, amelyek diszkurzív szinten megjelennek a fejezetben, leginkább a polgártárs kijelentéseiben, mint például az analogikus gondolkodás, a nők szimbolikus szerepekre ítéltetése, és a történelem melodramatikus konstrukciója. A fejezet fontos célja, hogy revideálja a „Küklopsz”-kritika legmakacsabb közhelyét, miszerint a polgártárs valamiféle meghatározható ideológia megtestesítője – jóllehet sosem kristályosodott ki arra nézve kritikai konszenzus, hogy miféle ideológia is lenne ez.

A harmadik fejezet központi kérdése: hogyan reprezentálja a „Küklopsz” azt a legfőbb nacionalista félelmet, hogy a nemzet kulturális és faji tisztaságán csorba esik. A kérdés felvetése nem új, megvilágításának módja viszont igen. Az eddigi „Küklopsz”-kritika gyakorta hangsúlyozta, hogy a polgártárs Bloom ellen irányuló anti-szemita kitöréseiben Joyce kifigurázza a purista nemzetfelfogást. A szöveg nyilvánvalóan dramatizálja a kollektív identitás létrehozásában rejlő erőszakot, mind diszkurzív szinten – Bloomnak mint az ír nemzet abjektjének a bárban tartózkodók, de leginkább a polgártárs általi kiközösítésével – mind azáltal, hogy a polgártárs, miután Szent Patrickot, az írek fő védőszentjét invokálja az ír faj tisztaságának védelmére, fizikai erőszakhoz folyamodik a közösség Bloom állítólagos fertőző jelenlététől való megszabadítása érdekében. Míg a „Küklopsz”-kritika kevés kivétellel Bloom szerepét hangsúlyozta a purista álláspont aláásásában, én azt vizsgálom, hogy a nemzet tisztaságának nevében történő verbális és fizikai erőszakot miként ellensúlyozza formai síkon egy hosszú, szenteket felsorakoztató lista, amely Bloom abjektként való kirekesztésének közepette, Szent Patrick invokációját követően, jelenik meg a szövegben. A szentek felvonulása és a narratív kontextus összjátéka által „Küklopsz” kimozdítja az ír kulturális nacionalizmus másik alapkövét: Írország szentek szigeteként való figurációját.

A negyedik fejezet azt járja körül, milyen textuális stratégiákkal kérdőjelezi meg a „Küklopsz” azt a nacionalista elképzelést, hogy a nemzet temporalitása teleologikus,

organikus fejlődésként írható le. Míg a diszkurzív szinten – különösképpen, de nem kizárólagosan a polgártárs “próféciaiban” – a szöveg megidézi a nemzet organikus nacionalista időszemléletét, pontosabban a történelemnek mint a nemzeti regeneráció prófétájának nacionalista figurációját, az ír kontextusra jellemző több toposz dramatizálásával egyetemben, addig a szöveg eddig nem tárgyalt szubtextusok és intertextusok szintjén aláássa a nemzet teleologikus, nemzeti újjászületést jósó narratíváját. Különösképpen két nemzeti megváltást megtestesítő folk történelmi kép, a “Szabadság fája” és a “Vörös Kéz” körül szőtt szubtextuális és intertextuális drámákat vizsgálom.

Az ötödik, utolsó fejezet abban különbözik az előzőektől, hogy nem arra koncentrál, a „Küklopsz” hogyan írja át az ír kulturális nacionalizmus valamely diszkurzív formációját, hanem hogy miként ábrázolja azokat a kulturális *follyamatokat* és használja azokat a médiumokat – a politikai balladát, a sajtót és a drámát – amelyek által a diszkurzív formációk kialakulnak és a nemzeti identitástudat építőköveivé válnak. Habár Benedict Anderson nemzetdefinícióját – a nemzet mint “képzelt közösség” – használták már a nacionalizmus „Küklopsz”-beli reprezentációjának megvilágítására (James Fairhall, Vincent J. Cheng), még nem alkalmazták a fejezet performatív aspektusainak feltérképezésére, ahogyan ezt én teszem. Anderson performatív nemzetmodellje – a nemzet mint az újságolvasás szekuláris és privát szentségéhez járulók és az „egybehangzás” (*unisonance*), vagyis képzelt hang, által összekötött egyének képzelt közössége – hasznos, ha az ír helyzetre nem is teljesen alkalmazható, elméleti keretként szolgál annak tárgyalásában, hogy a fejezet hogyan reprezentálja a sajtó és a ballada nemzetformálásban betöltött szerepét. A drámát illetően, a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján virágzó antikoloniális színházi élet fényében, különösképpen Dublin egyik profit-orientált színháza, a nemzetépítésben résztvevő és az Abbey színházzal a „nemzeti színház” címért rivalizáló Queen’s Royal Theatre tevékenységének fényében számos eddig nem vázolt ironikus dinamizmus tárul fel a szövegben.

II. AZ ÉRTEKEZÉS ELMÉLETI KERETE ÉS MÓDSZEREI

Az értekezésben következetesen alkalmazott olvasási stratégia az archeológus tevékenységével írható le a legszemléletesebben. A „Küklopsz” fejezet kompozit szövegtestébe szőtt diszkurzív formációkat és disszeminációjuk eszközeit kontextualizálom, történelmi fejlődésükben mutatom be, hogy ezáltal jobban feltáruljanak a szöveg ideológiai szubverzív implikációi. A stratégia, melynek legtágabb elméleti keretét a posztkolonializmus adja, számos forrásból építkezik: egyrészt támaszkodik a nemzet modern fogalmának teoretikusai illetve kritikusai – Benedict Anderson, Homi K. Bhabha, John Hutchinson – munkájára és a teleologikus történelem felfogás Hayden White és Michel Foucault általi kritikájára, szintén elismerve olyan Joyce-kritikusokat, akik korábban az értekezéstől eltérő módon már alkalmazták ezen gondolkodók meglátásait Joyce szövegeinek elemzésében, mint például Robert Spoo, James Fairhall és Vincent J. Cheng; másrészt a szövegre alkalmazza számos Írországgal foglalkozó kultúraelemzők – Kevin Whelan, David Lloyd, Oliver MacDonagh, Luke Gibbons, Joep Leerssen, C. L. Innes, Mary Trotter, Richard Kearney, Declan Kiberd, Mary Helen Thuente, Terry Eagleton, Seamus Deane – legújabb eredményeit. Az elméleti komponensek mellett olvasataim számos dokumentum – nacionalista történelemkönyvek, politikai balladák, újságok és melodrámák – vizsgálatára és a „Küklopsz” fejezet genetikai fejlődésének beható tanulmányozására épülnek.

A „Küklopsz” fejezet archeologikus megközelítésének jogosságát több tényező is indokolja. Egyrészt bővelkedik olyan elemekben, amelyek magukon hordják az idők szemiotikai lerakódásait. Ezt sejteti maga az a tény, hogy Don Gifford *Ulysses*-hez írott annotációi az „Itaka” és „Kirké” fejezetek mellett e fejezet esetében érezték leginkább annak szükségességét, hogy az olvasót sűrűn orientálják. Jóllehet, Gifford annotációi jelentős segítséget nyújtanak az *Ulysses* első olvasóinak, az általam folytatott további kiterjedt mikrofilológiai ásás felszínre hoz sok olyan jentésréteget, amelyeket Gifford annotációi nem sugallnak, és a szöveg zugaiban olyan ironikus dinamizmusokat tárnak fel, amelyek a fejezet ideológiai implikációt nagyban komplikálják.

A dolgozatban alkalmazott olvasási stratégiát az is igazolja, hogy maga a Joyce-szöveg, különösképpen a dolgozat két fejezetének dinamikus fókuszául szolgáló gigantikus listák – a második fejezetben vizsgált nyolcvanhat állítólagos ősi ír hősből illetve hősnőből álló névhalmaz, és a harmadik fejezetben vizsgált hetvenkilenc szentet, vértanút, szüzet és hitvallót felsorakoztató katalógus – fokozatos lerakódás eredményei, Joyce az alkotás

különböző fázisaiban fokról fokra duzzasztotta fel őket. A második és harmadik fejezet számos meglátása, az intenzív mikrofilológiai kutatások mellett, a listák fejlődésének kitartó tanulmányozásából származik, ezért a katalógusok szemléletes genetikai vázlatát a fejezetek szövegébe ágyazva közlöm. Megjegyzendő, hogy a kultúrtörténeti mikrofilológiai kutatások eredményeinek és a Joyce szöveg fejlődésén alapuló meglátásoknak a közlése sosem öncélú, hanem a vizsgált textuális elem narratív kontextussal való viszonyának megvilágítását szolgálja.

A dolgozat olvasásakor valamelyest zavaró tényező lehet, hogy a főszöveget, különösképpen a legterjedelmesebb második fejezetben, jelentős lábjegyzet-apparátus kíséri. A lábjegyzetek az archeologikus olvasásmód melléktermékei, szerepük gyakorta az, hogy dokumentálják vagy szemléltessék a főszöveg meglátásait. Burjánzásukat a második fejezetben az magyarázza, hogy a hősök listájának egyes elemei egyszerre több irányba mutatnak, több szemantikai és szemiotikai játék részévé válhatnak, így a főszöveg lineáris vonulata lábjegyzeteket feltételez.

III. A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

Az értekezésben alkalmazott olvasási stratégia az ír kulturális nacionalizmus diszkurzív kontextusának újszerű használatával újradefiniálja az *Ulysses* „Küklopsz” fejezetének reprezentációs politikáját. A következőkben pontokba szedve taglalom ennek hozadékait.

(1) A dolgozat revideálja a „Küklopsz”-kritika néhány tartósan, a Joyce-kritikában bekövetkezett posztkoloniális fordulat után is fenálló ideológiai és poétikai közhelyét. (a) Hangsúlyozva a fejezet tematikai és formai heterogenitását, megkérdőjelezi a fejezet szerkezetének bináris, illetve bipoláris modellekkel történő leírását. (b) Ezzel egyetemben rámutat, hogy a fejezet ideológiai implikációi nem szűkíthetők le politikai allegóriává, mint ahogy ez a „Küklopsz”-kritikában évtizedes bevált gyakorlat volt, és számos posztkoloniális olvasatra is jellemző. (c) A „Küklopsz”-kritika talán legmakacsabb közhelye, hogy a polgártárs valamiféle meghatározható ideológia megtestesítője – jóllehet sosem kristályosodott ki arra nézve kritikai konszenzus, hogy miféle ideológia is lenne ez. A hőslista fókuszán keresztül rávilágítok arra, hogy a polgártárs névtelen figurája, csakúgy mint a lista, kompozit konstrukció, diszkurzív keverék (*motley*), amely az írek koloniális

reprezentációiból, különböző ír kulturális nacionalista toposzokból és egymásnak ellentmondó nacionalista diszkurzusokból van szöve.

(2) Az ír kulturális nacionalizmus kontextusának újszerű használata:

(a) a fejezet számos komplex általános formai, szerkezeti és stiláris, vonását – az *Ulyssesben* az egyetlen narrátor feltűnését, a szöveg szerkezeti hasadásának, illetve parodisztikus megsokszorozódásának dinamikáját, illetve a nominális ökonómiáit – ironikus ellendiszkurzív jelentőséggel ruházza fel;

(b) lehetővé teszi, hogy a fejezet legproblematisabb és eddig alig vizsgált formai elemeiben, a gigantikus katalógusokban a narratív kontextus viszonylatában ironikus formai és tematikus dinamizmusok táruljanak fel;

(c) illetve a szöveg zugaiban olyan szubtextuális és intertextuális drámákat tár fel/hoz létre, amelyek az ír kulturális nacionalizmus toposzait szubverzív módon újraszövik, és szubverzív módon alkalmazzák az ír nemzetépítésben kulcsfontosságú kulturális médiumokat, a balladát, a sajtót és a drámát. A legutóbbit a legradikálisabb módon. A fejezet több síkon dramatizálja és megbontja az ír antikoloniális nacionalizmus melodramatikus történelemszemléletét. A polgártárs és Bloom groteszk fizikai agresszióba is átcsapó csatája és a fejezet végkifejlete több szempontból is a melodráma konvencióit idézi fel. Azonban míg a melodramatikus bináris képzelet szerint végül mindig helyreáll a morális rend, a jó legyőzi a gonoszt, addig a fejezetben, paradox módon, éppen az teszi problematikusá azt, hogy a küklopsi küzdőfelek egyike győzedelmeskedjék, hogy a végkifejletben az antikoloniális ír melodráma egymással szembenálló szimbolikus konstrukciói egyidejűleg jelennek meg.

(3) A dolgozat végkövetkeztetése az, hogy a nacionalizmus a „Küklopsz” fejezetben kiterjedt komikus heterogén hálóként funkcionál, és így „Küklopsz” a *Finnegan ébredésére* jellemző reprezentációs politika előfutára.

(4) A vizsgálat alapjául szolgáló mikrofilológiai kutatás eredményei Gifford annotációinak felfrissítésére is szolgálhatnak.

I. AZ ÉRTEKEZÉS TÁRGYKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

Tanulmány:

1. “ ‘The Correspondence of Birds to the Things of the Intellect’: James Joyce and Flann O’Brien.” *English Studies and the Curriculum. Proceedings of the First TEMPUS JEN Mini Conference*. Debrecen: KLTE, 1996. 11-19.
2. “The Political Ballad in Joyce’s *Ulysses*.” *Alternative Approaches to English-Speaking Cultures in the 19th Century*. Szerk. Séllei Nóra és Bényei Tamás. Debrecen: KLTE, 1999. 126-139.
3. “Island of Cyclopiian Saints: Nationalism and Religion in the ‘Cyclops’ Episode of James Joyce’s *Ulysses*.” *Focus: Papers in English Literatures and Cultures. Special Issue on James Joyce*. Szerk. Kurdi Mária és Bókay Antal. Pécs, 2002. 55-68.
4. “Making Hope and History Rhyme: Nationalist Historiography in the ‘Cyclops’ Episode of James Joyce’s *Ulysses*.” *Hungarian Journal of English and American Studies* 8:1 (2002): 131-150.

Recenzió:

1. Senn, Fritz. *Inductive Scrutinies: focus on Joyce*. Dublin: Lilliput P. 1995. *Hungarian Journal of English and American Studies*. 5:1 (1999): 262-65.

Előadás: 11.